

Davranışsal İktisatta Eğilimler ve Gelişmeler

Trends and Recent Development in Behavioral Economics

Doç. Dr. Zehra Doğan Çalışkan

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, zehradogan@ibu.edu.tr, Bolu/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-7853-1966

ÖZET

Davranışsal iktisat en basit ifadesi ile ekonomik hayata insan psikolojisi ve davranışlarının dahil edilmesi gerekliliği fikrinden hareketle 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış bir çalışma alanıdır. Bu çalışma alanı davranış, alışkanlıklar, beklentiler, içsel güdüler gibi kavramları kullanarak geleneksel teorilere ve ekonomik olaylara farklı yaklaşıma sebep olmuştur. Özellikle neo klasik iktisadın genel geçer, zaman ve mekan farketmeksizin ortaya koyduğu teorilere farklı gözle bakılmasına yol açmıştır. Çalışma alanının dinamik ve kendine özgü yaklaşımı, ekonomik sorulara farklı cevaplar bulmak isteyen bakış açısı ile dikkati çeken davranışsal iktisadın modern ekonomi teorilerine de rehberlik etmesi beklenmektedir. Bu bağlamda çalışma da davranışsal iktisadın ele aldığı temel sorular üzerinden bir değerlendirme yapılmış ve son dönemde meydana gelen eğilimler tartışılmıştır. Bu tartışmada başlangıç noktası Adam Smit'in kişisel çıkar ve bencillik kavramları ayırımından başlamıştır. Adam Smith'in iktisadî davranışları sosyal, kültürel ve siyasal hayatın bir parçası olarak görmesi ve bu bakış açısında kişisel çıkar ve bencillik kavramlarının farklı yorumlanmasına neden olmuştur. Çalışma bu iki kavram ayırımından yola çıkarak davranışsal iktisattaki eğilimleri inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Adam Smith, Rasyonalite, Kişisel Çıkar

ABSTRACT

Behavioral economics is a field of study that emerged in the first half of the 20th century, based on the idea that human psychology and behavior should be included in economic life. This field of study has led to a different approach to traditional theories and economic events by using concepts such as behavior, habits, expectations, and internal motivations. In particular, it has led to a different perspective on the theories put forward by neo-classical economics, regardless of time and place. Behavioral economics, which attracts attention with its dynamic and unique approach to the field of study and its perspective that seeks to find different answers to economic questions, is expected to guide modern economic theories. In this context, an evaluation was made in the study based on the basic questions addressed by behavioral economics and recent trends were discussed. The starting point in this discussion started with Adam Smit's distinction between self-interest and selfishness. Adam Smith's view of economic behavior as a part of social, cultural and political life caused the concepts of personal interest and selfishness to be interpreted differently in this perspective. The study will examine the trends in behavioral economics based on the distinction between these two concepts.

Keywords: Behavioral Economics, Adam Smith, Rationality, Self-interest

1. GİRİŞ

İktisadın çalışma alanı insanlık tarihi kadar eski olsa da, doğa bilimlerine yakın bir yöntemle tartışılmaya başlaması Adam Smith'in 1776'da yazdığı *Ulusların Zenginliği* eserine dayandırılmaktadır (Kaymak:2020, Bilir:2019). Genel kabul, iktisat teorisinin sermaye, bölüşüm ve büyüme gibi sorunlara teorik ve bilimsel ilk bakışın bu eserle başladığı yönündedir. Ve bu bakış açısının tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi teoriler ile açıklanabileceği üzerinedir. Esasında Adam Smith hem *Ulusların Zenginliği* (1776) eserinde ve hem de bu eserin öncesinde yazdığı *Ahlaki Duygular Kuramı* (1759) isimli çalışmasında, ekonomik davranışların bireysel ve toplumsal davranış kalıpları ile açıklanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle Adam Smith kendi deyimi ile "insanların öncelikle komşularının sonra da kendilerinin davranışlarını ve karakterini doğal olarak değerlendirirken temel aldıkları ilkelerin analizi üzerine bir deneme" olarak nitelendirdiği çalışmalarında alışkanlık, dürtü, davranış kalıpları gibi psikolojik, sosyolojik ve toplumsal göstergelerin ekonomik davranışları etkilediğini açıklamaktadır (Smith, 1759:17-21). Adam Smith'in iktisadî davranışları sosyal, kültürel ve siyasal hayatın bir parçası olarak görmesi davranışsal iktisadın temelini oluşturmaktadır. Bir diğer ifade ile davranışsal iktisat bireylerin iktisadî karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal, psikolojik faktörler (Aktan vd, 2020) ile sosyal,

kültürel ve siyasal hayatlarının (Kamilçelebi, 2019) bir yansıması olduğunu savunan, iktisadın bir alt disiplini olarak ortaya çıkmıştır.

Roberts (2014) ‘‘Adam Smith Hayatınızı Nasıl Değiştirebilir? İnsan Doğası ve Mutluluğu için Beklenmedik bir Rehber’’ isimli kitabında Adam Smith’in başından beri yanlış yorumlandığını, sonraki gelen yüzyılda yerleşen neo klasik aklın Smith’in sözlerini çarpıtıldığını vurgulamaktadır. Roberts (2014)’a göre Smtih’in aktardığı kişisel çıkar (self-interest) ile bencillik (selfishness) ifadesi kendini ve içinde yaşadığı toplumu gözetme, kollama, iyi duruma getirme, zenginleştirme (wellbeing) olarak anlaşılması gerekir. Bencillik ya da kendi çıkarını düşünme ise kötü duyguları çağrıştıran bir ifadedir ve diğerinin ya da toplumun iyi olma halini umursamayan bir anlam taşımaktadır. Smith’in kişisel çıkar söylemi bencillik ile aynı anlama gelmez ve kişisel çıkar özünde toplumun ortak davranışlarının iyi olma haline doğru evrilmesi ile anlamlandırılmaktadır (Roberts, 2014). Roberts’ın bu ifadesi ile yazarın ilgisini çeken bu tartışma, içerisine kişilerin ekonomik tercihlerinde duygusal, toplumsal, kültürel kalıpları dikkate alan davranışsal iktisat okumalarına sebep olmuştur. Bu bakış açısından çalışmada davranışsal iktisatta ortaya çıkan eğilimler incelenecek ve son dönem gelişmeler ele alınacaktır.

2. DAVRANIşSAL İKTİSATTA İNSAN VE EKONOMİK İNSAN AYRIMI İLE RASYONALİTE

Toplumsal hayatı insan davranışlarının bir bütünü olarak gören davranışsal iktisat yaklaşımına karşın, klasik iktisat yazınında, kendi çıkarları, hazları ve faydası peşinde koşan ekonomik insan (homo economicus) ya da her tür ekonomik davranışta akılcı, kar-fayda maksimizasyonu yapan rasyonel insan tercih edilmiştir. Ancak her bireyin aynı olguya farklı tepkiler vermesi (Akyıldız, 2008:38) daha beklenir bir yaklaşımdır. İşte bu bakış açısında davranışsal iktisat insanı sosyal ve toplumsal ilişkilerinin bir bütünü ekonomik kararlarını da bu ilişkilerin bir yansıması olarak ele almaktadır. Homoeconomicus kavramının iktisadın çalışma alanında kalıplaşmasını tarihsel süreç içerisinde inceleyen çalışmalarında (Efeoğlu vd,2018) davranışsal iktisadın sınırlı rasyonel kavramını kullanarak bireylerin sadece sınırlı ölçüde rasyonel olabileceklerini, homoeconomicus kavramının ise neo klasik anlayışın en güçlü odak anlayışı olduğunu vurgulamaktadırlar. Ancak çağdaş yaklaşımların bunların ötesine geçmesi gerekliliğinin altını çizmektedirler (Efeoğlu vd.2018:34). Benzer bakış açısında Levent (2019) homoeconomicus ya da akılcı birey bakış açısının neo klasik teoriyi kendinden emin ve matematik diline hakim olması ile teorik tutarlılığa sahip hale getirmesi kullanımını yaygınlaştırmıştır (Levent,2019:113). Çünkü ekonomi politikaları ve farklılıkları ile ekonomik sömürüyü anlatmak uzun ve yorucu ve bazen de sermayeyi üzecek bir dizi tarihsel sosyal ve politik analizleri beraberinde getirmektedir. İnançlar ve değerler sistemi üzerinden homoeconomicus’a eleştirel gözle bakan çalışmalarında (Bilgin: 2017, Kartal: 2016, Kaymakçı: 2013), akılcı bireyin toplumsal normlar ve inanışlar ile değerlerden kopukluğunu eleştirmekte ve bunun insanın doğası ile uyumlu olmadığını vurgulamaktadırlar. Kızılkaya (2017) ise iktisatta insan kavramını politik iktisattan pozitif bilimlere evrilen iktisadi anlayış içerisinde piyasa, parasal ekonomi ve finansallaşma süreçleri üzerinden aktarmaktadır. Bu bağlamda piyasa insanının ya da rasyonel insanın, bağlamından koptuğunu vurgulamaktadır.

İnsanın davranışlarının, düşünce ile inanç dünyasının eseri olan ekonomik kararlarının tam rasyonelite ve homoeconomicus kavramlarına sıkıştırılmış olması iktisada dair sorunlara bakış açısını kısıtlamaktadır. Bu nedenle davranışsal iktisadın en önemli amacı insanların bireysel ve toplumsal davranışlarının ekonomik kararları ve toplumsal hayatı nasıl etkileyeceği üzerinedir. Bu ise ekonomik seçimler ve teorileri farklı varsayımlar ile okumaya, firma, devlet, birey ve dış dünya ilişkilerini farklı açılardan incelemeye imkan sunmaktadır. Bu bakış açısından davranışsal iktisadın tarihsel süreçteki çalışma alanı salt insan psikolojisini anlamaktan öteye geçerek reel politiğin tartışılması sürecine dahil edilmiş olup, ekonomi politik alanında çalışmalara kadar uzanmaktadır.

3. DAVRANIŞSAL İKTİSADIN ANA ÖZNESİ OLARAK EKONOMİK İLİŞKİLER

İktisadın insan davranışlarının (insanın doğa ile insanın üretim araçları ile ve insanın devlet ile) bir yansıması olduğunu anlatan çalışmaları ile Adam Smith ve Klasik iktisadın öncülerinden David Hume, Jeremy Bentham, Francis Edgeworth, Irving Fisher gibi araştırmacıların çalışmaları davranışsal iktisadın da temelini oluşturmaktadır (Alm:2010, Aktan:2020). Neoklasik anlayışın tam rasyonalite kavramına eleştirel bakan Simon (1955), bireylerin yalnızca sınırlı rasyonelliğe sahip olduklarını ve bu nedenle bazen tercihlerini tatmin eden ancak faydalarını maksimize etmeyen seçimler yaptıkları fikrini öne çıkarmıştır. Bu fikir, insanların gerekli bilişsel kapasiteye sahip olmadığı gözleminde kaynaklanmaktadır. Simon, her zaman faydayı en üst düzeye çıkarmak için gerekli tüm bilgileri işlemek yerine bireylerin rasyonelliğe uymayan kısayollar kullanabildiklerini savunmaktadır (Simon, 1955:26).

İktisadın çalışma alanı içerisine insan psikolojisinin alınması gerektiğini vurgulayan çalışmaları Katona (1951) insan psikolojisi gözetilmeksizin ekonomik davranışların da açıklanamayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda ekonomik ilişkiler davranışsal iktisadın ana öznesi olarak farklı şekilde işlemektedir. Bu işleyişte üretim, tüketim, yatırım, vergi ve finansal piyasaların, neo klasik söylemin ötesine geçeceğini ya da başka bir ifade ile ekonomik ilişkilerin farklı birtakım tanım ve araçlar kullanılarak gerçekleştirileceğini söylemek mümkündür. Ekonomik ilişkilerde, insan davranışlarını ve psikolojisini ana unsur olarak gören davranışsal iktisat için üretim, tüketim, yatırım, bölüşüm, gelir dağılımı, finans, ekonomik krizler, çevre ekonomisi tanımı ve kavramlarının farklı argüman ve teorilerle açıklanması beklenmektedir.

Davranışsal iktisadın ekonomik yaşama bakışının kişisel çıkar kavramında dahi farklılaşması, bu ekolün ekonomiyi daha deneysel (experimental) ya da sezgisel (heuristics) ele aldığını göstermektedir (Wilson, 2020:5-6). Beklenti Teorisi (prospect teori) olarak inceledikleri bu yaklaşımı farklı olasılıklarda ya da risk düzeylerinde bireylerin ekonomik karar almada nasıl davrandıkları şeklinde tanımlanabilir. Teoriye göre kişiler bir ya da birden çok alternatifin ya da riskin varlığı durumunda birey kararlarının değişebileceği vurgulanmaktadır (Kahneman vd. 1979). Davranışsal iktisat bu bakış açısından ekonomik ilişkileri tek ya da birkaç değişmeyen kavram ve tanımlamanın ötesinde dinamik bir süreç olarak görmektedir. Bu bağlamda ekonomi teorileri ortaya konurken, ekonomik ilişkileri deneysel düzeyde ele almak ya da kişi davranış, alışkanlık ve güdülerinin ekonomik ilişkileri dönüştüreceğini düşünmek üzerine kurgulaması beklenmektedir.

4. DAVRANIŞSAL İKTİSADIN GELECEĞİ

Ekonomik ilişkileri yeni kavramlar, insan psikolojisi, davranış, beklenti ve güduları üzerinden tanımlayan davranışsal iktisadın gelecekte adından daha sıklıkla söz edilmesi beklenebilir. Çünkü artan sayıda iktisatçının, insanların geleneksel iktisatçıların varsaydığı gibi davranmadıklarını bulgulayan çalışmaları sebebi ile bireylerin sınırlı rasyonel, alışkanlık ya da dürtüler sonucu ekonomik kararlar aldığı kabul edilmektedir.

Davranışsal iktisat bugüne kadar bilişsel ve psikososyal süreçlerin anlaşılmasını ekonomik analiz ile bütünleştirmeye, ekonomik karar süreçlerinin dinamik ve şekillendirilebilir olduğunu anlatmaya, bireylerin rasyonel analize uygun olmayan kararlarını nasıl ve neden aldıklarını açıklamaya yönelik olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu bağlamda beş tür varsayımın davranışsal iktisadın çalışma alanını şekillendirdiğini söylemek mümkündür: Sınırlı rasyonelite, mevcut önyargı ve inançlar, bağlı bulunan (referans alınan) çevre bağımlılığı, sosyal tercihler, toplumsal normlar. Bunlar anlaşılmadan bir ekonomi politikası ortaya koymak anlamsız hale gelmektedir (Moffitt vd. 2023). Benzer bakış açısı davranışsal iktisadın evrimini tartışan çalışmalarında Alam (2020)'de görülmektedir. Buna göre, sezgisel ve güdüsel seçimlerin ekonomik karar alma mekanizmalarında etkin olacağı vurgulanmaktadır. Hatta gelecekte yapay zeka teknolojisinin daha çok sezgileri öngörerek ve finansal yatırım araçlarında bireylerin kazanç ve kayıplarını son derece doğru bir olasılıkla hesaplayacağını altını çizmektedir (Alam, 2022).

Ekonomik karar verme süreci insan-toplum, insan-teknoloji ve insan-kamu ilişkilerini içerek karmaşık süreçlerin sonucudur. Bu süreçte davranışsal iktisat tutarlılık, doğru yapılanma ve olası sonuçları öngörme üzerine kurulu bir ekonomi teorisi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tutarlılık amacı ile geleneksel yöntemlerden ziyade kişisel etkileri düşünür. Doğru yapılanma ile daha fazla seçeneği öngörür ve olası sonuçları tahmin eder. Bu bağlamda davranışsal iktisat hayatın tüm olasılıklarını (hatalar ve kayıplar ile) kapsamış olur. Bu bakış açısından çalışma alanının sonsuz olasılıklar ve yeni ekonomik tanımlamal ile dolu olduğunu söylemek mümkündür (Stjepanovic vd, 2018).

Davranışsal iktisadın nüvelerinin tartışılmaya başladığı ilk dönemden itibaren bir evrim süreci içerisinde olduğunu kabul etmek gerekir. Başka bir ifade ile davranışsal iktisat ve ona ait tanım ve kavramlar zaman içerisinde değişime uğrayacaktır. Thaler (2016)'ya göre tüm insan davranışı göstergeleri ekonomik modele dahil edildiğinde ancak davranışsal iktisadın evrimi durmuş olacaktır. Başka bir deyişle davranışsal iktisat makro ekonomi, tüketim, yatırım, finans teorilerinde uzun süre yerini koruyacak ve tartışma alanine derinleştirecektir (Thaler, 2016).

Bir diğer açıdan davranışsal iktisadın politika yapıcılarının kararlarına ve politikaların şekillenmesine ilişkin öngörülleri gün geçtikçe daha önem kazanmaktadır. Şimşek (2018) politika yapıcılarının politikaları ortaya koyarken ve uygularken davranışsal iktisadın argümanlarından faydalanmalarının tam doğru bir politika oluşturacağına altını çizmektedir. Gelecekte ekonomi politikalarının daha çok davranışsal iktisat argümanı kullanacağını öne süren Moffitt vd. (2023) eğitimden, çevre politikalarına, sanayiden, finans ve vergi uygulamalarına kadar geniş bir alanda söz sahibi olunacağını vurgulamaktadır.

Adam Smith'in yazılarında kullandığı kişisel çıkar (self-interest) ile bencillik (selfishness) ifadelerinin öz olarak çok farklı anlamlar içermesi ve bu kavramları farklı şekilde okuyan davranışsal iktisat yeni ekonomi teroilerinin en sık tartıştığı konulara farklı bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açılarının kısa bir değerlendirmesi olan bu çalışmada, davranışsal iktisat ekolünün ekonomiyi düşünce, davranış, alışkanlıklar, güdüler, sosyal ve siyasal tercihlerin bir yansıması olarak ele aldığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda davranışsal iktisat ekolü klasik iktisadi anlayışın içerisine farklı argümanlar, kavramlar ve savlar katması bu yolla iktisadın bakış açısını zenginleştirmesi beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C. ve Yavuzaslan, K. (2020). *Davranışsal İktisat: Bireylerin İktisadi Karar ve Tercihlerinde Zihinsel, Duygusal ve Psikolojik Faktörlerin Analizi*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 100-120.
- Akyıldız, H. (2008). *Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus*, Süleyman Demirel Üniversitesi 13(2):29-40.
- Alam, S.M. I. (2022). *Behavioral Economics: Concepts, History, and Evolution*, Reading Material, Behavioral Economics, ECN 753, Jahangirnagar University.
- Alm, J. (2010). *Testing Behavioural Public Economics Theories in the Laboratory*, National Tax Journal, 635–658.
- Bilgin, A. (2017). *Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus'u Arasında Yaşanan Duygusal Salınimler*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2):518-537.
- Bilir, H. (2019). İktisadın Bir “Bilim” Olarak Ortaya Çıkışında Doğa Bilimlerinin Etkisi, *Kebikeç*, 48(1):175-194.
- Efeoğlu, İ.E. ve Çalışkan, Y. (2018). *A Brief History of Homo Economicus From The Economics Discipline Perspective*, Artıbilim: Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2018; 2(1): 28-36.
- Kahneman, D, and Tversky,A. (1979). *Prospect Theory: An Analysis Of Decision Under Risk*. *Econometrica* 47(2), 263-292.
- Kartal, G. (2016). *Homo-Economicus'a Karşı Homo-Islamicus*, 1.Uluslararası Sosyal Bilimler Ve Müslümanlar Kongresi: Hegemonya-Karşı Hegemonya, Bildiriler Kitabı, 295-310.
- Katona, G. (1951). *Psychological Analysis of Economic Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Kaymak M (2020). Adam Smith'in Dört Aşamalı Tarih Kuramı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 44 (2), 177-218.
- Kaymakçı, Ö. B. (2013). *İktisat-Din Hattında Bir Değerlendirme: Rasyonel Homo-Religious Semavi Homo-Economicus*, (Review of the book *Din ekonomisi: İnanç, Zenginlik Ve Mutluluk* by Ö. Demir), *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 171-177. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 171-177.
- Kızılkaya, E.İ. (2017). *İktisat ve İnsan*, Der Yayınları, İstanbul.
- Levent, A. (2019). *Homo Economicus, Rasyonel Birey ve Ortodoks İktisat*, İnsanı Yeniden Düşünmek içinde, Editör(ler): Lütfi Sunar ve Latif Karagöz, İlem Yayınları.
- Moffitt, R. ve Buttenheim, A. ve Beatty, A. (2023). *Behavioral Economics: Policy Impact and Future Directions*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/26874>.
- Roberts, R. (2014). *How Adam Smith Can Change Your Life: An Unexpected Guide to Human Nature and Happiness*, Penguin Books.
- Simon, H. A. (1955). *A Behavioral Model of Rational Choice*. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 26-99.
- Smith, A. (1759). *Ahlaki Duygular Kuramı*, Pinhan Yayıncılık (2018). Çeviri: Derman Kızılay.
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*, Palme Yayıncılık (2011), Çeviri: Metin Saltoğlu.

Stjepanović, S. ve Mihic, L. (2018). *Behavioral Economy and Its Future*, 37TH International Conference On Organizational Science Development: Organization And Uncertainty In The Digital Age March 21ST – 23RD, 2018, Portorož, Slovenia, Conference Proceedings.

Şimşek, H. (2018). *Davranışsal İktisadın Politika Yapımına Etkisi*, IJOPEC Publication, London.

Thaler, R.H. (2016). *Behavioral Economics: Past, Present, and Future, Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*, American Economic Association annual meeting.